Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 10. Februari 1925.

KORTE SCHETS VAN DE GESCHIEDENIS DER BELGISCHE CHRISTELIJKE ZENDINGSKERK EN ONZE CORRESPONDENTIE MET HAAR

door

Dr G. KEIZER.

I.

De Belgische Christelijke Zendingskerk nader binnen den kring te trekken van onze kennis omtrent de kerken met welke wij correspondentie onderhouden acht ik noodzakelijk geworden vooral in verband met hetgeen in betrekking tot haar op de beide laatste Generale Synodes is ter tafel gebracht.

Door in ons Tijdschrift van haar geschiedenis een korte schets te leveren beweeg ik mij tevens op de lijn ingeslagen door Prof. Dr G. Ch. Aalders in de drie voorafgaande afleveringen. Wat het formeele dezer aangelegenheid betreft zijn er eenige punten van overeenkomst tusschen Prof. Aalders en mij en wel deze: dat wij beiden als redacteuren, als deputaten voor de correspondentie met de buitenlandsche kerken en als mede-afgevaardigde, hij naar Schotland en ik naar België, nu thuis gekomen ons gedrongen gevoelden een schets te leveren, Prof. Aalders van het Gereformeerd kerkelijk leven in Schotland en ik van hetgeen ik boven als titel aangaf voor dit opstel. Dergelijke opstellen kunnen mede het hunne bijdragen om de zooeven genoemde deputaten te helpen in het volbrengen van de opdracht hun o.a. ook door de laatste Synode gedaan: „zich steeds op de hoogte te stellen van bestaande toestanden in alle kerken waarmede de kerken dezerzijds in correspondentie staan".

Ja reeds het besluit van de Synode van 's Gravenhage 1914, waarbij o.a. werd besloten uit te spreken : „dat ook wij ons verplicht achten, om naar den Woorde Gods op elkander acht te geven, dat men noch in leer, noch in dienst en tucht afwijke van de Gereformeerde beginselen, terwijl wij oordeelen, dat de correspondentie tusschen beide kerken die verplichting reeds op ons legt", maakt dringend noodzakelijk dat men in onze kerken beter op de hoogte zij van de toestanden en de geschiedenis dier buitenlandsche kerken dan ik durf veronderstellen dat het geval is.

De Synode van 's Gravenhage voegde aan het zoo even vermeld besluit een clausule toe, die veel inhoudt en mede een prikkel in zich bevat tot nadere kennismaking en welwillende beoordeeling van de „bestaande toestanden in alle kerken waarmede" wij in correspondentie staan.

Onder c van dat besluit volgt namelijk : *„dat het onderling overleg, hoe zich jegens derden te houden* [1]) in de praktijk moeilijk zal zijn te treffen, 1o. om den verren afstand, waarop wij van elkander wonen, 2o. omdat de verhoudingen in beide landen zoo zeer verschillend zijn.

Deze clausule was een gevolg van een schrijven namens de Synode der Christelijke Gereformeerde kerk in N. A. ter tafel, waarin zij de aanhangige aangelegenheid eene „gewichtige zaak" noemt.

Hetgeen de Synode van 's Gravenhage in deze zaak besloot lag dan ook volkomen op de lijn van beide kerken, èn van de Gereformeerde kerken in Nederland, als ook van de Christelijke Gereformeerde kerk in N. A. Men vergelijke daarvoor slechts de regeling zooals onze kerken die hebben voor de correspondentie met buitenlandsche kerken (Acta van Dordrecht 1893, Art. 155) met die der genoemde kerk in Amerika (Acta harer Synode 1900, p. 51). [2])

---

[1]) Ik cursiveer.

[2]) Vgl. Kerkenordening, Renkema, de Moor, Art. 85, blz. 88 v.v. Kerkelijk Handboek ten dienste der Chr. Geref. Kerken in Noord-Amerika, van Dellen, Keegstra, Art, 85, blz. 206, v.v.

Urgent is de kwestie geworden vooral in verband met de Belgische zendingskerk, gelijk ik haar in het vervolg kortheidshalve zal noemen, door hetgeen de Synodes van Leeuwarden en Utrecht in deze materie hebben besloten.

Tusschen die van den Haag en beide laatstgenoemden lag die van Rotterdam in de oorlogsjaren ; als gevolg daarvan neemt de correspondentie met de buitenlandsche kerken geen groote plaats in de acta van 1917 in.

Anders staat dit met die van de Synoden gehouden te Leeuwarden en te Utrecht. Van zeer ernstigen aard toch was het verzoek van de particuliere Synode van Zuid-Holland (Zuid) dat een *onderzoek* wenschte „over het al of niet bestendigen van de correspondentie met de Belgische Christelijke Zendingskerk".

Het advies over het rapport van de Deputaten tot de correspondentie met de Buitenlandsche kerken deelt mede dat „uit het rapport dezer Deputaten blijkt dat zij reeds op onderzoek zijn uit geweest bij de Classis Dordrecht. Hun is een geschrift [1]) toegezonden waaruit wèl blijkt het feit van zeer ernstige afwijking bij onderscheidene predikers. Omdat zij echter niet weten, wat de kerk tegen die afwijking heeft gedaan onthouden zij zich van advies".

De Commissie van advies voegt daaraan toe : „uwe commissies is van oordeel dat het verzoek van Zuid-Holland (Zuid) kan ingewilligd". Echter dan volgen de belangrijke woorden, die ik onderstreep : *„Mocht het zijn, dat er kerken of personen gevonden worden, die zich in de bresse stellen tegen genoemde afwijkingen, naar het oordeel uwer Commissie, dienen die kerken of personen dezerzijds krachtig gesteund"*. De Synode gehoord dit advies besluit „op te dragen aan de te benoemen Deputaten om nader te onderzoeken of

[1]) Dit *geschrift* is een zeer klein *geschriftje,* 16 blz. duodecimo, getiteld : Une conversation par Donald Grey Barnhouse, pasteur. Eene uitgave van „la Mission Belge évangélique 17, Rue du Gouvernement Provisoire Bruxelles. Ik kom op dit geschriftje terug.

er genoegzame grond is, om de correspondentie met de Belgische Christelijke Zendingskerk te bestendigen".

Uit het rapport door de Deputaten uitgebracht op de Synode te Utrecht, 1923, blijkt dat zij geoordeeld hebben dat in de opdracht van Leeuwarden besloten lag in de eerste plaats „navraag te doen bij den kerkeraad van Brussel naar de redenen, die hem hadden bewogen, het punt inzake de correspondentie met de Belgische Christelijke Zendingskerk op het Agendum der Synode te brengen".

De kerk van Brussel toch ressorteert met die van Antwerpen onder de Classis Dordrecht en deze op haar beurt onder de particuliere Synode van Zuid-Holland (Zuid), zoodat het bewust verzoek in dezen weg was gekomen te Leeuwarden.

Inderdaad geen kerkeraden, dan die van Brussel en Antwerpen, kunnen geacht worden beter in staat te zijn de noodige inlichtingen te geven, en vooral kwam in dat stadie noodige inlichtingen te geven, en vooral kwam in dat stadium het rapport der Deputaten valt dan ook op te maken, dat Brussels kerkeraad uitvoerige inlichtingen heeft gegeven. Wij weten dat daaronder o.a. ook werd gezonden het reeds vermelde geschriftje: „une conversation".

De Commissie van advies rapporteerde in deze aangelegenheid dat de Deputaten blijkens hun rapport ter vervulling van de opdracht van Leeuwarden „een brief gericht hebben aan den kerkeraad van de Gereformeerde kerk te Brussel met verzoek om nadere informatie. Den 25sten Februari 1922 heeft Brussels kerkeraad in een uitvoerig schrijven geantwoord, dat de kerk van Brussel overtuigd is, dat het meerendeel der predikanten van de Belgische Christelijke Zendingskerk het niet meer met onze Belijdenis eens is, velen modern zijn, enkele zelfs hun socialistische gevoelens niet verbloemen, en zij het zich daarom tot een plicht rekenden zich tot de Synode te wenden met de vraag of de correspondentie met deze kerk mag worden bestendigd".

De Deputaten voor de correspondentie hadden in hun rapport nog medegedeeld dat hun onderzoek of er genoegzame

grond is om de correspondentie te bestendigen „nog niet is afgeloopen". In het rapport der Commissie van advies wordt in verband daarmede opgemerkt: „uit het rapport van de Deputaten blijkt niet of zij nader bij de Belgische Zendingskerk zelf hebben onderzocht of de toestanden in die kerk van dien aard zijn als Brussels kerkeraad aangaf". Haar oordeel dan is „dat indien bij nader onderzoek de kenschetsing, door Brussel gegeven, mocht blijken juist te zijn en de Belgische Christelijke Zendingskerk inderdaad zeer verre van de Belijdenis der kerken der Reformatie is afgedwaald, het voor de Gereformeerde kerken in Nederland, hoe smartelijk het moge wezen, niet mogelijk zal zijn, de correspondentie met die kerk te bestendigen. Daar de Synode thans alleen over het getuigenis van Brussels kerkeraad beschikken kan en het onderzoek der Deputaten van Leeuwarden nog niet is afgeloopen, stelt de Commissie voor, dat deze Synode in zake het al of niet bestendigen der correspondentie geen beslissing neme maar aan de te benoemen Deputaten opdrage op de wijze, die hun voorkomen zal de meest geschikte te zijn, een nader onderzoek in te stellen naar de Belijdenis van de Belgische Christelijke Zendingskerk en de handhaving dier Belijdenis in de onderscheidene gemeenten; dienaangaande op de volgende Synode te rapporteeren en gemotiveerde voorstellen tot al of niet bestendigen der correspondentie te ontwerpen".

Blijkens art. 69, 4c Acta Utrecht besloot de Synode letterlijk naar dit voorstel der adviseerende Commissie.

Zoo beschreef ik dan reeds een gedeelte van de geschiedenis der correspondentie van onze kerken met de Belgische Zendingskerk en wel het laatste gedeelte, gewis het meest smartelijke.

Echter juist dit deel maakt urgent dat wij de geschiedenis dezer kerk in haar hoofdtrekken leeren kennen, immers de vraag zou kunnen worden gedaan: dateert die correspondentie al van lange jaren; zoo ja, waren dan de toestanden in die kerkgemeenschap ook reeds van zulk een droef karakter als

de correspondentie met Brussels kerkeraad doet vermoeden, en als die waaromtrent het genoemde geschriftje wel weinig, doch reeds meer dan voldoende bericht. Het feit dat nog slechts korten tijd vóór zijn sterven prof. S. van Velzen met zooveel warmte sprak en dat telkens weer van zijn Belgische vrienden en Belgische reis, dringt ons om toch te weten, hoe die toestanden vroeger waren en na te vorschen hoe ze dan geworden zijn, gelijk dat thans met groote bezorgdheid wordt vermoed. Een korte schets harer geschiedenis kan allicht ons in staat stellen om ook de geschiedenis onzer correspondentie te verstaan. Want ook zij heeft met betrekking tot de Zendingskerk eene geschiedenis doorgemaakt. Lange jaren droeg zij een nauw, ja zelfs intiem en innig karakter ; daarna werd zij meer gereserveerd en thans treedt bijna vervreemding in. Wij moeten daarvan de oorzaken weten. Wij moeten weten of er oorzaak is en welke deze dan is. Een kort overzicht van de geschiedenis der Belgische Zendingskerk, zal mijns erachtens, ons de geschiedenis der correspondentie met haar ook doen verstaan. Zulk een overzicht kan allicht dezen of genen leiden tot de nadere bestudeering van den oorsprong en het leven dezer kerk onder een volk dat in geestelijk opzicht zoo onuitsprekelijk arm is ; een volk dat zoo ver van ons afstaat en toch zoo dicht bij woont ; een volk dat in millioenen van zijn leden onze taal spreekt ; een volk met een overoude en rijke historie, eene geschiedenis voor onze historie van algemeen belang ; een volk waarvan wij niet zoo vreemd mogen blijven leven, naar mijn diepste overtuiging. Den rijksten zegen van ons land danken wij aan de Vlamingen van de dagen der Reformatie ; och dat *wij* thans ook voor dat deel van de inwoners van het Belgenland ten zegen mochten wezen. Juist dat deel der bevolking was tot voor korten tijd zoo achterlijk ; het werd zoo stiefmoederlijk behandeld door de Waalsche andere helft dezer in veel opzichten beteekenisvolle natie. Mogen de Gereformeerden achter blijven in hun belangstellende liefde voor de Vlamingen ? Hun litteratuur, hun zangen, hun lijden en strijd

boezemen zoo'n groot deel van onze bevolking een schier bij den dag groeiende belangstelling in. Ook wij letten op deze verschijnselen. Doch er is toch nog een andere aangelegenheid, die onze aandacht vraagt en deze is de godsdienstige, de kerkelijke. Daarbij komt nog dat de eerstvolgende Synode voor eene allerbelangrijkste beslissing zal komen te staan inzake onze correspondentie met de Zendingskerk. De Synode zal die niet overijld nemen. Toch zal eene beslissing moeten worden genomen in een niet ver verschiet. Dan zal de Synode worden voorgelicht door de rapporten die zullen worden uitgebracht ook in deze materie. Alle leden zullen verantwoordelijk zijn voor hun advies en stem. Zij zullen die verantwoordelijk willen dragen en ook moeten kunnen dragen. Dat zal hun gemakkelijker worden gemaakt naar de mate zij zich een juist oordeel kunnen vormen over de toestanden in deze kerken en waaruit die te verklaren zijn en zij zullen hebben te overwegen of en hoe die zullen kunnen worden verbeterd. Zij zullen voor de vraag zich moeten stellen of wij ook schuldig staan tegenover haar door zonden van nalatigheid. Zij zullen moeten vragen of indien er schuld is, deze ook te vereffenen zal zijn. Zij zullen moeten bedenken of het woord van Jesaja ook in deze zaak nog iets tot ons te zeggen heeft : verderf ze niet, want er is een zegen in ; alzoo zal Ik het om Mijner knechten wil doen dat Ik hen niet allen verderve. Want dit, zoo vertrouw ik, zal de korte schets, die ik nu volgen laat, ons wel kunnen leeren, dat de Heere *vele trouwe knechten* heeft geteld onder die mannen, die wij thans de vaders der Belgische Zendingskerk mogen noemen.

De Belgische Zendingskerk, dankt haar oorsprong naast God aan de Société évangélique, in 1837 gesticht.

Het opmerkelijk feit dat deze vereeniging gesticht werd door vijf mannen, die geen van de vijf geboren Belgen waren, blijft een kenmerk doorloopend tot op onzen tijd van de kerkgemeenschap uit haar geboren : haar stichters en straks haar predikanten zijn bijna allen uit den vreemde gerecruteerd

en hebben schier allen daar hun opleiding genoten. [1]) Dit feit moet steeds voor oogen worden gehouden door wie de geschiedenis van haar schrijven, door wie die geschiedenis willen trachten te verstaan en haar voor anderen verklaarbaar maken. Die steun van buiten af werd sinds haar wording niet slechts geboden door hen die in haar arbeidden als predikanten, evangelisten, colporteurs en agenten, maar een groot deel van het jaarlijksch budget van deze kerk werd gecollecteerd in den vreemde en ontving zij door den steun haar geboden van alle de haar omringende landen, ja ook van die kerken, die van over de zeeën en zelfs van over den oceaan, uit haar midden telkens weer hielpen om de steeds terugkeerende tekorten te dekken. Zoo was en is dan de Zendingskerk van af haar oorsprong sterk afhankelijk geweest van het buitenland in godsdienstig en finantiëel opzicht en heeft zij de geestelijke invloeden ondergaan die in de haar omringende landen de overhand hadden en vooral werkte in haar na de geest der opleidingsscholen waaraan haar predikanten voor hun meerendeel de opleiding hadden genoten en domineerde ook in het corps der predikanten de richting overheerschend in die scholen.

Door dit feit zijn tamelijk duidelijk aan te wijzen drie perioden in haar bijna honderdjarige historie, waarmede ook zoo ongeveer de drie perioden overeenkomen uit de geschiedenis van onze correspondentie met deze kerk, gekenmerkt door de gezindheid dezerzijds boven door mij aangegeven.

Bij de scheiding van Noord- en Zuid-Nederland, ten tijde van de losscheuring van de zuidelijke provinciën van de noordelijke der vereenigde Nederlanden onder de regeering van het verlicht despotisme van Koning Willem I, door den opstand te Brussel ingeluid, telde België onder de bijna vier millioen inwoners slechts een acht honderdtal Protestanten van Belgische nationaliteit. Dit door en door droef verschijnsel

[1]) Vgl. een art. in „Feuille Religieuse du canton de Vaud" 1924. — No. 10, 1er Juillet bl. 147 v.v.

spreekt tot ons sterker naarmate men zich klaarder herinnert hoe heerlijke kerken hier eenmaal bloeiden en hoe ongemeen groot het getal der Calvinisten hier was in de zestiende eeuw, vóór de overwegend Waalsche provinciën de toen zoo rijke Vlaamsche gewesten verrieden en overleverden aan den Spanjaard en daardoor aan de sluwheid der Jezuïten, aan de duisternis van Rome, aan het despotisme der Hierarchie en aan het bijgeloof van een bigotten priester- en monniken stand. In België hadden deze machten het evenver weten te brengen als in Spanje en verder dan in Italië, veel verder dan in Oostenrijk en zelfs zeer veel verder dan in Frankrijk. Daar werden de gereformeerden nog bij duizenden geteld; in België slechts een luttel getal van eenige honderden Protestanten, nog geen duizend te zamen van Belgischen oorsprong.

Vooral wij zijn rijk geworden ten koste van België.

Een duidelijk bewijs heeft daarvan prof. A. A. van Schelven geleverd in zijn brochure over de Belgische refuge.

Heerlijke gedachte dat een Nederlander zooveel heeft bijgedragen tot de oprichting van de vereeniging, die de moeder kan worden genoemd van de thans eenige duizendtallen tellende Zendingskerk. Deze Nederlander was *A. Goedkoop,* die van 1804 tot 1807 predikant is geweest te Baarland en van 1807 tot 1815 te Zonnemaire, twee dorpen op de Zeeuwsche eilanden. Sinds 20 April 1815 was hij predikant van de kerk te Maria-Hoorebeke, terwijl hij te Gent woonde, dat hij in 1843 verliet, na zijn emeritaat genomen te hebben.

Ds Goedkoop was dus ook een van de nauwelijks twee à drie duizend protestanten die voor het meerendeel vreemdelingen waren, die toen in België woonden ; hij was predikant van ééne der zeven protestantsche gemeenten, die destijds in dit geestelijk arme land werden gevonden en die bediend werden uitsluitend door predikanten uit den vreemde ; eene kleine dienst der dankbaarheid die de omwonende protestantsche natiën bewezen aan het land waarvan zij in de eerste tijden der Reformatie zoo ongemeen veel hadden ontvangen.

Die zeven gemeenten waren die van Gent, Antwerpen, Brussel, Luik, Verviers Hodimont, Rongy en Dour, elk met een eigen herder en leeraar; terwijl te Maria Hoorebeke en Tournai wel godsdienstoefening werd gehouden zonder dat zij een in haar midden wonenden predikant bezaten.

Hebben onze gewesten in de dagen van de Reformatie zoo ongemeen veel van België ontvangen, rechtstreeks of ook over den weg der vluchtelingen-kerken — weer verwijs ik naar twee werken van prof. van Schelven : naar diens dissertatie en zijn kerkeraads-protocollen der nederduitsche vluchtelingen-kerk te Londen — zelfs in den aanvang van de vorige eeuw kwam de zegen van het Réveil, die doorgewerkt heeft in de Reformatie onzer Kerken wederom tot ons over Brussel. Jean-Henri Merle d' Aubigné, 1794 te Eaux-Vives geboren, was van 1823 tot 1830 predikant en Hofprediker te Brussel. In 1830 teruggeroepen naar Zwitserland werd hij daar een van de leiders van het Réveil. Vervolgd en afgezet om des geloofswille werd hij een van de vaders der Vrije kerk te Genève en professor aan de Theologische School, het Oratoire aldaar. Aan Brussel voelde hij zich zeer gebonden. Op indirecte en directe wijze heeft hij veel gedaan voor de Zendingskerk toen zij was gesticht. Haar stichters waren leerlingen van het Oratoire, gedrenkt met zijn geest. De familie Merle d' Aubigné heeft zich ook in latere tijden veel laten gelegen liggen aan de Zendingskerk. [1]) In 1890 nog richtte mej. J. Merle d' Aubigné met een paar andere dames de *Association des glaneuses* op tot finantiëelen steun voor België.

De bekwame historicus Henri Merle, gelijk hij gewoonlijk werd genoemd, heeft gedurende bijna acht jaren te Brussel met veel zegen gewerkt. En tot dien zegen rekenen wij in de eerste plaats wat hij is geweest voor Groen van Prinsterer en diens vrouw. Toen dit edel echtpaar in 1828 te Brussel kwam wonen, maakte het weldra kennis met den hofprediker. Reeds

---

[1]) Vgl. En Souvenir du 75me anniversaire de la Société évangélique belge, p. 10 note.

direct troffen hen Merle's gezonde leer en heerlijke preek. Vooral op de vrouw van Groen was de invloed van Merle groot. Men zegt dat hij eenmaal de vraag stelde aan de jonge vrouw van den koninklijken archivaris Groen van Prinsterer of zij bereid was te sterven. Toen moet daarop de jonge schoone vrouw in tranen zijn uitgebarsten en gezegd hebben, dat zij zich nog nooit voor die vraag had gesteld. De twee jaren dat Groen en zijn vrouw hebben omgegaan met Merle zijn beslissend voor heel hun verder leven geweest. Merle leerde Groen liefhebben de Reformatie van de 16e eeuw, toen hij die aan den lateren grooten historicus beter leerde kennen en hem wees op de werken van Burke. [1])

Na de scheuring gaven de groote mogendheden aan België een koning in Leopold I. Deze koning was zelf een protestant en bracht met zich mede onderscheiden Saxische ambtenaren van protestantsche belijdenis. En onder hen was wederom een die van groote beteekenis zoude worden voor het Protestantisme in België en alzoo indirect voor de latere Zendingskerk. Hij werd onder het koningschap van Leopold I voor Brussel eenigermate wat de hofprediker Merle was geweest onder koning Willem I. Deze man was Dr Sigismond Scheler, bibliothecaris van den koning, gelijk Groen was archivaris van Willem I. Nauwelijks was hij in Brussel gekomen of vol ijver voor het werk der evangelisatie nam hij eerst deel aan, ja gaf hij den stoot tot de oprichting van het Belgische Bijbelgenootschap en daarna tot die van de Société Evangélique.

De weinige gemeenten die onder de heerschappij van de Nederlandsche regeering zich hadden gevormd en uitsluitend uit vreemdelingen bestonden, vereenigden zich te samen, nadat in de „admirable Constitution" van 1831 volkomen vrijheid van godsdienst was gewaarborgd aan de Protestanten niet

[1]) In den Rèveilkring door Everard Gewin, Baarn, Hollandia-Drukkerij, 1920, bl. 35 v,v. Mr G. Groen van Prinsterer in zijne omgeving, door Mr F. de Vries, Leiden, Sijthoff, 1908, bl. 47—49.

minder dan aan de Roomschen, tot de *Union des Eglises Protestantes Evangéliques de Belgique*, die geheel onderhouden worden uit de Staatskas. In 1904 bestond deze Unie uit 28 gemeenten en zendingsstations met 38 predikanten en evangelisten. [2])

Het is waar dat reeds onder de bescherming van de tolerantie acte van keizer Jozef II in 1781, in de „Oostenrijksche Nederlanden" protestanten, voor het meerendeel afstammelingen van Gereformeerde families uit de XVIe eeuw, begonnen waren saam te komen te Maria-Hoorebeke, te Rongy en vooral te *Dour*, alwaar de predikant *de Vismes, de Yuévy*, de vader van een der oprichters van de Société évangélique, van tijd tot tijd den dienst waarnam. Deswege wierp men hem tweemaal in de gevangenis te Mons (1789 en 1802). Niettemin kwam hij toch telken jare drie of vier keer te Dour en hield dit vol tot 1817, het jaar waarin zijn zoon Jonathan de herdersstaf opnam over deze groeiende gemeente.

Op initiatief van een zekere Cordès, agent van het Britsch en Buitenlandsch Bijbelgenootschap, die tegen het einde van Mei 1834 een bezoek aan België bracht, stichtten nu eenige personen ten huize van den bovengenoemden Dr Sigismond Scheler het Belgisch Bijbelgenootschap; onderafdeelingen daarvan wreden gevormd te Antwerpen, Gent, Maria-Hoorebeke, Dour en Brugge. Met uitzondering van de laatste stad alle plaatsen waar gemeenten waren met een predikant, of gelijk het geval was met Maria Hoorebeke, die door de genoemde Ds Goedkoop van uit Gent werd bediend. Reeds in het volgende jaar zond het Britsche Bijbelgenootschap een agent naar Brussel, de heer *W. P. Tiddy*.

Toch, zoo merkt het eerste rapport op van de Société évangélique, die toen nog niet bestond, was er nog geen vereeniging om predikanten en evangelisten uit te zenden om het Evangelie te verkondigen. De tijd echter waarop van Londen de

---

[2]) Handbook of French and Belgien Protestantism, published for the Federal Council of the Churches of Christ. in America bl. 71 v.v.

agent Tiddy werd gezonden was met fijne takt gekozen. Werd het Bijbelgenootschap in Brussel in 1834 opgericht, in 1835 zou het drie honderd jaar zijn geleden dat William Tyndal, de vertaler van den Bijbel in het Engelsch te *Vilvoorde* levend werd verbrand. Onder de leiding nu van genoemden Tiddy trokken colporteurs door het land en plaatsten eenige duizendtallen Bijbels. Zoo geschiedde het dat in Mei 1837 een boer van *Genval,* uit de nabijheid van Waterloo, die een Bijbel had gekocht, naar Brussel kwam om nog eenige exemplaren te koopen voor de inwoners van zijn dorp. Gekomen aan het dépôt van 't Bijbelgenootschap, stond hij als genageld aan den grond toen hij zoo'n groot aantal Bijbels zag en in vervoering riep hij uit : „nu ontbreekt ons nog maar één zaak, we moeten namelijk nog iemand hebben om ons Gods Woord te verklaren, en terwijl hij zich keerde tot den agent vroeg hij dien : „mijnheer, zou u ons Zondag niet het Evangelie willen verkondigen ? Ik zal u te gemoet gaan en met muziek voorop en onder ontplooiden vlag naar mijn huis brengen en dan gaan wij voorbij de pastorie van den priester". Tiddy ging op dat laatste niet in, maar schreef aan een van de secretarissen van 't Bijbelgenootschap, die het geld verschafte tot onderhoud van een evangelist. Door de mildheid van dezen secretaris *Brandram* kon zich weldra een evangelist vestigen te *La Hulpe,* van waaruit hij Genval bezocht om aldaar bijeenkomsten te houden in de kamer van den braven landman, die den stoot tot dezen arbeid had gegeven. Men kwam daar samen ten getale van een dertig menschen.

Een réveil ontstond in dien zelfden tijd in enkele plaatsen van de *Borinage* en de bovengenoemde *de Visme* vroeg aan den agent van 't Londensch genootschap om hem een helper te zenden ter bearbeiding o.a. van het dorp *La Bouverie* en van de stad *Mons*. Dank zij de bemoeiïngen van Tiddy werden weer uit Engeland de middelen verschaft om een jongen Franschen predikant te annexeeren, die in April te Mons kwam.

Dit drong eenige predikanten en leden, allen vreemdelingen, om het werk der evangelisatie in België krachtig ter hand te nemen.

Het was in den herfst van 1837, niemand weet meer in welke maand of op welken dag, dat eenige van de lieden zooeven genoemd waren vergaderd in den tuin van den agent van 't Bijbelgenootschap in *rue Ducale* te Brussel. Een der aanwezigen zei met verheffing van stem : ,,wij moeten een vereeniging tot evangelisatie stichten en daarbij de hulp inroepen van geloovigen uit alle landen" en alle aanwezigen vielen in: ,,ja wij moeten een vereeniging stichten," en daarop werd den 16 November de eerste vergadering gehouden. Vijf leden waren tegenwoordig en zij kwamen overeen om de vereeniging te noemen: *Comité de la Société évangélique belge.* Middelen bezaten zij niet ; hulp hadden zij niet. Binnen een jaar hadden zij al geen geld meer om de traktementen der evangelisten in hun dienst uit te betalen. Moeten we er niet mede ophouden, zoo werd gevraagd. Toen sprak de voorzitter Ds Goedkoop o.a. dit merkwaardig woord dat tot een gevleugeld woord zoude kunnen worden voor den arbeid der evangelisatie in het algemeen : ,,als er geen werk was, maar geld genoeg, dan zou ik minder vertrouwen hebben. Wat mij betreft: ik heb liever dat er geen geld, dan dat er geen werk ware". Trots geldschaarschte, heftigen tegenstand van de zijde der geestelijkheid, zelfs vervolging en immer wederkeerende moeilijkheden, volhardde het Comité in zijn streven.

De oprichters van dit Comité waren mannen des geloofs ! Van de zeven predikanten die de Belgische gemeenten dienden waren drie zeer besliste tegenstanders van evangelisatie arbeid en derhalve ook van dien welke beoogd werd door het Brusselsch Comité. Deze mannen des geloofs waren eenvoudige mannen, mannen van de daad ! Hoe nuchter en met hoe weinige woorden geeft het verslag van die eerste constitueerende vergadering den inhoud van allergewichtigste besluiten weer. Het eerste artikel, zoo zouden wij spreken, deelt kort

mede dat *de Visme* naast zich ontvangt *Maton* tot hulp voor den arbeid te *La Bouverie* en het tweede maakt melding van een zekeren *Bähler* die op dat oogenblik in Nederland bekendheid geeft aan dit werk en tracht daarvoor vrienden te winnen.

Artikel 4 deelt bondig mee welken naam zij zullen aannemen en het laatste houdt het besluit in om éénmaal in de maand te vergaderen ; terwijl blijkt dat de samenkomsten met gebed werden geopend en gesloten. In de tweede vergadering is reeds sprake van de oprichting van Christelijke scholen voor lager onderwijs [1]) en de verspreiding van traktaatjes. Het Comité heeft met ongelooflijken moed en volharding gewerkt. Tien jaar na zijn oprichting telde het reeds elf kerken door zijn bemoeienis gesticht, acht scholen voor lager onderwijs. Het had in zijn dienst tien predikanten, één evangelist, een colporteur, acht onderwijzers en onderwijzeressen. Zijn inkomsten bereikten de hoogte van 45437.54 frank. *Echter daarvan droeg België slechts bij 3500 frank !*

Vóór mij ligt een pagina waarop de handteekeningen staan van de leden van 't Comité. Ik geef haar in haar roerenden eenvoud weer. Het zijn de namen van mannen die de Belgische Zendingskerk in eere houdt. En geen wonder ! En ook wij willen onze tol der eere betalen aan deze mannen die vier nationaliteiten vertegenwoordigen, die elk het hare hebben mogen bijdragen om België te vergoeden wat dat land eens is geweest voor de Reformatie in de haar omliggende landen. [2])

---

[1]) In het geheel zijn acht van zulke scholen gesticht door dit Comité. Later klom dit getal tot vijf en twintig. Door geldgebrek en de mededinging van de steeds meer aan de behoeften des tijds beantwoordende openbare school heeft men de eene na de andere moeten sluiten. Thans bestaat er maar eene meer te *Nassonvuux*. Deze gang van zaken heeft de mannen der Zendingskerk veel leed gedaan.

[2]) Vgl. „Le Protestantisme belge au XVIe siècle" van den bekenden historicus prof. P. Frédéricq, van Gent. Deze geleerde en eveneens de bekende staatsman Paul Hymans behooren tot de Belgische „Staatskerk".

Les membres du Comité
de
La Société Evangélique
Belge.
A. Goedkoop, President, Tresorier.
Dr Sigismond Scheler.
S. Spoerlein.
D. Lourde
W. Pascoe Tiddy.
Secretaire.

Van elk dezer mannen geef ik een korte levensschets. Omtrent Ds Goedkoop deelde ik boven reeds het een en ander mede. Ook stelde ik u reeds Dr Sigismond Scheler voor. Hij was van 1824 tot 1829 predikant bij de Duitsche gemeente te Lausanne. Reeds in 1839 moest hij zonder eigen toedoen zijn ontslag nemen als lid van het Comité ; hij bleef eere-lid en sinds 1849, toen de Belgische Zendingskerk de plaats innam van het Comité, werd hij telkens bij vernieuwing tot op 1864, benoemd tot eerelid van de „Commissie van administratie". Hij nam een zeer werkzaam aandeel in de stichting van de beide kerken te Brussel, die van de Boulevard de *l' Observatoire* en van de *rue Belliard*. Des Zondags preekte hij vaak, 't zij te Brussel of buiten de hoofdstad. Was hij opreis, dan preekte en collecteerde hij ten behoeve van het werk der evangelisatie in België. Hij stierf op 72-jarigen leeftijd den 17 Augustus 1865 te Brussel. Eenigen tijd voor zijn sterven beleed hij : „Ben ik al met het oog op Gods rechtvaardigheid en heiligheid een arm zondaar, die niet door zijn werken kan worden gerechtvaardigd, niettemin ben ik zeker van mijn zaligheid, ziende alleen op de verdiensten van de gehoorzaamheid en het offer van mijn Verlosser. Hij is het: Jezus Christus, Dien ik altijd, niettegenstaande mijn zonden en zwakheden, boven alles heb begeerd te verheerlijken". Zulke mannen waren het die de vaders zijn der Zendingskerk. Mannen die nu in die kerkgemeenschap worden genoemd: *aux fortes convictions.*

Ds S. Spoerlein, vroeger predikant te Mulhausen, daarna te Antwerpen bij de Fransch-Duitsche gemeente aldaar, drong er bij Tiddy het meest op aan om een Comité te vormen en het werk der evangelisatie niet uit te stellen en dat te bouwen op *stevige fundamenten.* Ook hij reisde en sprak ten behoeve van dezen arbeid, ook toen hij geen lid meer was van 't Comité en na 1877 België te hebben verlaten.

Rev. W. Pascoe Tiddy, reeds meermalen genoemd, nam het initiatief tot de oprichting van het Comité. Hij schafte uit Londen de middelen om de traktementen uit te kunnen betalen voor de beide evangelisten *Vierne* en *Ds F. D. Girod.* Reeds in 1855 verliet hij Brussel en keerde terug naar Londen, maar België vergat hij niet en te zwak en te oud om op het halve eeuwfeest van het Comité persoonlijk tegenwoordig te zijn, zoo zond hij, de eigenlijke oprichter van deze gezegende instelling, een zeer hartelijk en bemoedigend schrijven. Op tachtigjarigen leeftijd stierf hij den 17den April 1890.

Ds D. Lourde was slechts enkele maanden secretaris van het Comité. Hij was predikant bij de gemeente, die eerst samen kwam in rue du *Jeu de Paume,* de latere rue *Ducale,* thans *rue Belliard.*

De notulen van de derde vergadering noemen nog drie namen die in gezegende herinnering leven.

Ds Jonathan de Visme, de apostel van de *Borinage,* het zwarte gebied! Hij vroeg, overladen met werk door de ontwaking in dit donker district, *Tiddy* om helpers en kreeg eerst *Ds Girod* en vervolgens *Maton.* Als bizonderheid staat van dezen geloofsheld opgeteekend dat hij iederen dag eindigde met knielend bij de huiselijke godsdienstoefening tot den Heere te naderen. Wat hij met zijn vrouw voor de Borinage zijn geweest kan niet genoeg worden herinnerd. Hij ontsliep op vier en zeventig jarigen leeftijd den 5den Dec. 1866 te *Dour.* Vóór zijn dood getuigde hij: ik verwacht mijn bevrijding...... hoe slechter het gaat, des te beter gaat het met mij...... ik weet in wien ik geloofd heb...... ik schreed zachtjes voort op den weg naar mijn eigenlijk vaderland.

Wij willen ook nog noemen P. B. Bähler, een lid der kerk, vol toewijding, die na de oprichting van het Comité zich direct naar ons land begaf en in vele steden aldaar veel vrienden won. Hij was de dépôt-houder van de traktaakjes en der boeken van het Comité, welk dépôt in 1848 werd omgevormd tot *evangelische boekhandel* in de rue de l'Impératrice te Brussel. Deze instelling werd noodzakelijk geacht in de worsteling tegen slechte lectuur en bij verspreiding van godsdienstige geschriften en tot den verkoop der Heilige Schrift. *In heel België was niet een enkele Protestantsche boekwinkel;* geen boekhandel wilde zich belasten met den verkoop van de drukwerken die uitgingen van het Comité. Het Londensch en Newyorksch traktaatgenootschap steunden het Comité krachtig ter verspreiding en het laten drukken van traktaatjes; en na '72 ontving de Zendingskerk veel steun van het Schotsche Bijbelgenootschap.

In de derde plaats dient nog de naam te worden genoemd van *S. Salter,* die in den loop het penningmeesterschap overnam van *Goedkoop.*

Het Comité stelde zich zelf groote en zware eischen ; het achtte zich tot taak gesteld : het Evangelie aan gansch België te brengen, tot het verst verwijderd gehucht. Het besloot evangelisten aan te stellen, gemeenten te vestigen, scholen te openen, traktaatjes te laten drukken en verspreiden.

Het ontving als het ware als erflatingen van de heeren Tiddy en de Sismes twee stations die zich uitbreidden, *Genval* en *La Bouverie* en drie mede-arbeiders in hun werk : *Vierne, Girod* en *Maton.*

Vooral de levensgeschiedenis van Girod is heerlijk om te lezen. Noode onthoud ik mij haar mee te deelen. Alleen zij vermeld dat hij van Roomsche geboorte en leerling was van de mannen van het Réveil te Genève: *Malan, Bost, Guers, Merle d' Aubigné, Galland* en *Gaussen.* Moge er *eenig* verband tusschen de geschiedenis van onze kerken en het Réveil van Genève zijn; nauw is dat verband tusschen die der Zendingskerk en de vrije kerken in Zwitserland, mede geboren uit het

Zwitsersch Réveil. Girod was een geleerde, die zijn werk in België aanving te Mons en het rijk gezegend voortzette te *Luik*.

Ds Colany recommandeerde hem aan Tiddy en zoo kwam het dat nog vóór het Comité geconstitueerd was, deze rijk begaafde man voor België werd gewonnen. Veel heeft hij bijgedragen tot de stichting van de beide kerken, die te *Nessonvaux* en te *Lize—Seraing*. Hij ontsliep in zijn Heiland reeds in 1850.

De eerste predikant aangesteld door het Comité op aandrang en tot hulp van Ds F. de Faye te Tournai, was een jong evangelist *Constant Joseph Dupont*, geboren 1 Sept. 1810 te *Aix* uit geloovige Protestantsche ouders. Op aandrang van den vader van den bekenden Edmond de Pressensé, tegenover wiens raadgeving op de Synode te *Nessonvaux*, om langmoedigheid te gebruiken met *Ds Byse*, die in de Zendingskerk afwijkende gevoelens verkondigde, de Synode den raad volgde van onzen vader Prof. S. van Velzen, op raad nu van de Pressensé's vader, Victor de Pressensé, agent van het Londensche Bijbelgenootschap, verliet Dupont zijn schitterende militaire loopbaan om in dienst te treden van Koning Jezus. Toen hij in Maart 1838 eenigen tijd doorbracht bij Ds de Faye wist deze hem te winnen voor België, alwaar hij in Henegouwen velen tot zegen was; tegen den herfst van 1841 werd hij naar Charleroi gezonden wachtende op de komst van *Ds Leonard Anet, den vader der Belgische Zendingskerk*.

Heerlijk is de korte geschiedenis van den arbeid door Ds *Dupont* in België verricht ; ik moet daarvoor verwijzen naar *En Souvenir*, door mij reeds in een noot genoemd, en vermeld alleen maar dat hij op 63-jarigen leeftijd ontsliep na 35 jaar in dienst van het werk der zending en evangelisatie in België te zijn geweest.

Voor ik kom tot het tweede deel van mijn schets, die gaan zal over de organisatie en de geschiedenis van de Zendingskerk moet ik nog één naam noemen en wel van den man die

als het ware den schakel vormt tusschen de grondleggers en organisators dezer kerk.

Ds Edouard Panchaud volgde *Ds Lourde* op in het begin van 1839 als predikant van de gemeente in de rue du Jeu de Paume. Reeds in de vergadering van Mei werd hij benoemd tot lid en secretaris van het Comité. Van dezen datum totdat hij in 1862 naar Zwitserland verhuisde heeft hij als lid van 't Comité en later als lid van de commissie van administratie bizonder veel gedaan voor 't werk der evangelisatie in België ; een werk waarvoor hij bizonder geschikt was gemaakt door zijn vroegeren werkkring in dienst van de Société évangélique in Frankrijk. Teruggekeerd in Zwitserland heeft hij aldaar vele vrienden gewonnen voor België. Ter viering van het cinquanténaire in '87 kwam op het feest van hem, toen reeds een grijsaard van 85 jaar, een heerlijke brief in. Hij ontsliep zacht en kalm den 27 Jan. 1889 op 87-jarigen leeftijd te Genève in zijn Heiland.

Deze Panchaud is het middel in Gods hand geweest dat *Léonard Anet* gewonnen werd voor België; hij de vader en grootvader der beide *Anets*, die heden nog zulk een groote plaats innemen in de Belgische Zendingskerk.

Zoo ben ik gekomen op de grenzen tusschen de eerste periode van de geschiedenis der Zendingskerk en haar tweede, die loopt tot 1887, het feestjaar, vroeger reeds genoemd.

Aan deze eerste periode loopt geen evenwijdige geschiedenis van correspondentie onzerzijds ; onze zwakke kerken waren nog niet met haar in correspondentie getreden. Deze ving eerst aan in den loop van de tweede periode.

OVER BIJBEL-VERTALEN *)

door

Ds. A. M. DIERMANSE.

II (Slot).

Men moet erkennen en doet het ook algemeen, dat onze St. Vert. uitmunt in een getrouw zich onderwerpen aan den grooten, albeheerschenden eisch van zorgvuldig zich houden aan de èigen voorstelling en wijze van zeggen van het *oorspronkelijk*, van getrouwheid alzoo en eerbied jegens het Woord, èn daarom ook, op gepaste wijze, jegens andere richtingen. Ook op dit laatste punt zal de vertaling van onze breed aangelegde vaderen moeilijk verbeterd kunnen worden. Want wel gaven zij hun verklaringen en opvattingen, maar getrouwelijk alléén in hun kantteekeningen, Het Woord lieten zij dus zorgvuldig het *Woord*.

Ik moet zeggen: Van dien eerbied voor den Griekschen tekst, en van een getrouw, en dus niet vrij, naar èigen inzicht, vertalen en overbrengen der in den tekst vervatte zaken en gedachten, vind ik nog iets meer in onze St. Vert., dan meermalen wel in deze beide proeven.

Bij de St. vind ik meer een eenvoudig *volgen*, ik zou haast zeggen, — het is in mijn oog verre van een oneer, of van wetenschappelijk minder hoog staan, — een kinderlijk alleen maar òverbrengen en òvergeven vàn hetgeen er *staat*, en zóóals het er staat, zonder, of tenminste met vrij wat minder, vrijheid van beweging, dan ik bij de proeven die ik naging, heb gemeend te vinden.

Daarom, niet alleen om haar oudheid en gezag, algemeen bij ons volk, maar ook om haar terecht alom geprezen getrouwheid, bescheidenheid en voorzichtigheid in het over-

---

*) In het eerste gedeelte viel uit de vermelding dat mijn opmerkingen over de vertaling van Hebr. slechts gaan over hoofdst. 1—6.

zetten, en hoogachting en eerbied voor den Goddelijk-geïnspireerden tekst, schijnt het mij een zaak van hooge noodzakelijkheid, om — niet alleen den Griekschen tekst, en ook den Hebreeuwschen, zooveel maar immer mogelijk is, waarlijk in alles getrouw over te brengen, — maar ook om aan deze onze Staten-vertaling ons niet te vergrijpen. In zekere mate geloof ik, moet ook die oude en beroemde vertaling ongerept blijven. Wij hebben er *beslist* niet aan te raken, want.... ook niet zonder inmenging en leiding van de bizondere verlichting des Geestes is zij tot stand gebracht; — tenzij.... het somtijds wáárlijk langs den weg van later éérlijk, gelóóvig-echt wetenschappelijk onderzoek, waarlijk *blijkt*, dat verandering *gewenscht* is, òf ook wel tenzij latere ontwikkeling onzer taal werkelijk eenige verwisseling van een woord of uitdrukking voor een ander noodig maakt. Kort gezegd: verandering is dus hier alleen geoorloofd, wanneer menschelijkerwijze gesproken, *vaststaat*, dat een of andere verandering in dit of dat opzicht waarlijk een *verbetering* zou zijn.

Maar waarop baseer ik deze groote gehechtheid, ook aan den blooten, preciesen uitwendigen *vorm* van den immers slechts *organisch* geïnspireerden tekst? Hierop, dat dit feit van het organische der Goddelijke ingeving, hier meer, daar minder sterk bestaande, — want de tekst neigt op sommige plaatsen naar het mechanische, — niet te niet doet, dat de tekst ook naar den *vorm* geïnspireerd is. Het niet te loochenen feit van het organische beteekent een méér nadruk leggen, een méér beteekenis toekennen aan den menschelijken factor in de inspiratie. Dit doet evenwel niets te kort aan het feit van die Goddelijke inspiratie zelf. D.w.z.: niets komt onder haar uit. Nièts heeft zich hier *vrij* bewogen, buiten de inspiratie om, zoodat wij er als over iets blóót menschelijks en dus feilbaars, maar *vrij* over zouden mogen beschikken, en als 't ware zelf, om zoo eens te zeggen, die „organische inspiratie", vertalende zoo'n weinigje zouden kunnen of mogen voortzetten, of als 't ware nog doen doorwerken. Iets wat,

— het behoeft niet gezegd te worden, — natuurlijk volmáákt afwezig is, in de bedoeling. Wij zijn niet van Ethische, maar door Gods genade van Gereformeerde beginselen ! Neen, de inspiratie der H. S. is afgeloopen en voltooid ; en wij willen haar in àlles, ook in den vorm dien zij gaf, dóór den menschelijken factor heen, ontzien en eeren.

In één woord : dit staat onder ons vast : het menschelijke was in de inspiratie gehéél en volstrekt *in den dienst des Heeren*, en werkte daardoor op gehéél *betrouwbare* wijze.

Daarom mag m.i. van het nauwkeurige, zorgvuldige, volgzame van de St. Vert. niet afgeweken worden. Er is hier echter somwijlen een vrijheid, die wij hebben te vreezen en te mijden.

De nauwkeurigheid van de St. Vert. komt ook uit in de aan- of invullingen die zij geeft, om somtijds in de voor het Westersch en Hollandsch oor en denken dikwijls korte wijze van zeggen, voor den lezer wat te voorzien. Als men deze invullingen opmerkzaam nagaat, staat men verwonderd hoe weinig er te vinden zijn waarop werkelijk aanmerking te maken is. Dit bevestigt te meer dat wij in deze vertaling een arbeid vóór ons hebben, waarin de leiding des Heeren klaar doorstraalt, en dat het daarom wel noodig zal zijn ons te bepalen enkel tot een *verbetering waar inderdaad noodzakelijk*, en dat wij dus moeten afzien van nieuwe, *eigen* vertaling, om de zoo diep ingeburgerde, ja naar alle kanten ingewortelde St. Vert. eigenlijk te willen *vervangen*.

Enkele voorbeelden van in- of aanvullingen die m.i. dienen te vervallen, omdat zij, voor een deel overbodig zijn en voor een ander deel den waren zin nièt beter doen uitkomen, en aan de levendigheid schaden, vindt men in Ps. 27 : 7, 31 : 22, 43 : 2, 48 : 7, Klaagl. 4 : 1, Amos 4 : 3, Matt. 8 : 17, Luk. 7 : 12, Kol. 2 : 6, Hebr. 2 : 1, 6 : 3, 9 : 15.

Prof. Grosheide in zijn „Bijbelvertalen" oppert evenwel nogal bezwaren tegen een herziening. Waar men eene ondernomen had, konden ernstige beoordeelaars haar niet veel

anders dan prutswerk achten, een lappen deken, eer dan zoozeer een massaal in één stijl opgetrokken bouwwerk". Toch dunkt mij, gaat dit niet op, en moet het groote doel waarop wij hebben aan te sturen, enkel zijn de Staten-vert. te *verbeteren*. Zelfs dacht het mij het beste, ook terstond te *beginnen* met te arbeiden niet aan een soort eigengemaakte „nieuwe vertaling", maar aan een uitgave van onze oude Staten-vertaling zelve, omkranst, of telkens aan den voet van een gedeelte voorzien, met *eigen kantteekeningen daarop*, vrucht van eigen onderzoekingen over het houdbare er van. Waar de onderzoeker verandering noodzakelijk keurt, geve hij ze aan met volledig zijn redenen er voor, zoodat ieder het voor zich volledig kan na-studeeren. Zoo wordt geen „prutswerk" geleverd. Zoo wordt geen kostelijke tijd en kracht verloren. Zoo wordt inderdaad degelijk op het ware te bejagen doel aangestuurd. Een voorloopig voorbereidend werk beoog ik dus hier, geheel natuurlijk voor theologisch-wetenschappelijk toegerusten.

Het is toch wel zeker, dat, indien een „nieuwe vert." werkelijk waardevol zal zijn, zij dan, uitgenomen wat door den tijd veranderd is, in het spoor van de St. Vert. zal moeten treden. Maar indien de St. Vert. hier in het algemeen alzoo het voorbeeld is en moet blijven, zoo is het beter maar dadelijk deze onze oude vertaling zelf ten grondslag van den arbeid te leggen, deze eerlijk-critisch nagaande.

Ook hier is het eisch om in de historische lijn te blijven, en niet als 't ware revolutionair iets gànsch nieuws, iets in den grond nieuws, op touw te zetten, maar het historisch en terecht gewaardeerde bezit te behouden, niet weder op te geven ; om het voorts steeds naar de vorderingen van wezenlijke wetenschap, waar werkelijk noodzakelijk, te wijzigen, te „verbeteren", blijvende daarbij echter dus steeds in den geest, in de wijze, van het toongevende, classieke werk dat vóórligt.

Het spreekt vanzelf, een „nieuwe vertaling" zal sòms iets van een „herziening" krijgen, waar men van de St. Vert. nogal iets overneemt dat men meent gevoegelijk in het

nieuwe geheel te kunnen inpassen; en ook omgekeerd: „herziening" soms iets van een „nieuwe vert." Doch het gaat om den opzet, de leidende bedoeling van het werk. Hoe die zal zijn, dat scheelt enorm: òf een „nieuwe vertaling" met gebruikmaking waar het wel gewenscht schijnt, van stukken die in het nieuwe geheel dan zoowat ingevoegd worden; óf een „herziening", die niet anders is, dan die term aangeeft: een „verbetering" waar inderdaad noodig, van hetgeen *bestaat*. En ik geloof dat dat karakter van „lappendeken" daar niet aan behoeft te kleven, als op de wijze gewerkt wordt als ik heb aangeduid en verdedigd. Dan zal niet alleen de St. Vert. „verbeterd" worden waar noodig, maar dit ook in den *geest* en den *trant* van de St. Vert., al is het daarom nog niet in gezochte oud-Hollandsche taal. Het moèt en kàn, en zal op die wijze blijven het éène „massale bouwwerk", hetwelk wij in de St. Vert. bezaten.

Hetgeen wij leveren, moet, en zal zoo ook, het eehte, oorspronkelijk *Oostersch* aanzien houden, zooveel maar immer kàn, — opdat wij niet in onze overzetting de *waarheid* aanranden, de juistheid, de eigen sprake des Geestes. Die Oostersche gloed, die Oostersche waarheid, dat Oostersche beeld en leven, in één woord: dat Oostersche, gelijk het *ligt* in de Schrift, en gelijk die Schrift het ons, ons allen brèngt, moet niet weinig dóórstralen door òns zuiver kostelijk Hollandsch héén. Wij moeten het Oosten zien, gevoelen, onzen óórsprong en bàkermat, — dit reeds in algemeen menschelijken en natuurlijken zin, en óók in geestelijken zin — *in* en *door* ons *Hollandsch*.

Onze Prof. Grosheide zegt het zelf zoo schoon, pag 20 van zijn studie: „De Gereformeerde zal aan de Schrift nooit anders dan dienenden arbeid willen verrichten, en dat dienen inderdaad nemen in den slaafschen zin van dat woord".

HET TWEEDE GEBOD EN DE VERSIERING DER KERKEN

door

E. D. J. de JONGH Jr. te Kampen.

I.

Het tweede gebod van de Wet des Heeren is voor onze Gereformeerde vaderen geen doode letter noch holle klank geweest. De gesnedene en de geschilderde beelden waren, vooral voorzoover zij in de kerken gevonden werden, hun een doorn in het oog en zij zijn er dan ook op krachtige wijze tegen te velde getrokken.

Nog altijd zit ons Gereformeerde volk — in 't algemeen kan men zeggen het Protestantsche volk — hier te lande die afkeer van „beelden en gelijkenissen" in de kerken in het bloed. Men herinnert zich den vrij heftigen strijd, die indertijd gevoerd is over het Mariabeeld in het portaal van de gerestaureerde St. Walburgskerk te Zutfen en de minder naar buiten getredene quaestie over het Cunerabeeld in den torengevel te Rhenen ; in beide gevallen hebben de beelden het gewonnen, omdat van hun plaatsing afhankelijk gesteld werd de Rijkssubsidie voor de restauratie, die onder leiding van een Roomschen architect werd uitgevoerd. [1]) En nog altijd zijn de gemoederen verdeeld over het Driekoningen-raam van Toorop, dat aangeboden was aan de St. Jacobskerk te 's Gravenhage, maar geweigerd om de Roomsche reminiscenties, die het bevatte, en dat daarna aangeboden is ter plaatsing in de Utrechtsche Domkerk, waarvoor het is aanvaard, zij het ook onder protest van duizenden gemeenteleden.

---

[1]) Bij de restauratie van de Groote Kerk te Haarlem heeft men in den Zuidelijken transeptgevel een beeld van St. Bavo geplaatst.

Overigens schijnt buiten onze Gereformeerde kerken de afkeer van geschilderde ramen in de kerken, mits die geen Roomsche voorstellingen bevatten, aan 't luwen te zijn: hier en daar worden ze weer aangebracht; ze dragen dan meest het karakter van gedenkramen, zooals b.v. het glas ter herdenking van de troonsbestijging van de Koningin in de Nieuwekerk te Amsterdam; het venster, dat in de St. Janskerk te Gouda is geplaatst ter herinnering aan de restauratie van de oude glazen aldaar, en dat een voorstelling van den Tempelbouw bevat. In de Kapelkerk te Alkmaar is onlangs een gedenkraam onthuld ter herdenking van den arbeid van een der predikanten. Aan de eene zijde is deze voorgesteld als een zaaier, die het zaad uitstrooit; aan den anderen kant wordt de vrucht van zijn arbeid allegorisch voorgesteld door de geschiedenis van den Barmhartigen Samaritaan. En, om niet meer te noemen, de Engelsche Kerk op het Bagijnhof te Amsterdam is onlangs verrijkt met een gedenkraam, geschonken door den Nederlander-Amerikaan Edward Bok als een dankbare herinnering aan de gastvrijheid, die de Pilgrim-Fathers gedurende hun verblijf te Amsterdam genoten hebben.

Doch ook aan andere tafereelen waagt men zich tegenwoordig, getuige het raam, dat in de nieuwe Duinoordkerk te 's Gravenhage is aangebracht, en dat een voorstelling bevat van een bijbelsch tafereel, n.l. de worsteling van Jacob met den Engel te Pniël met op den achtergrond de opgaande zon. Een ander voorbeeld is het nieuwe glas, dat in de Domkerk te Utrecht zal worden aangebracht en dat een voorstelling zal dragen van de vier Evangelisten, in Protestantschen geest opgevat. Evenals tegen het raam van Toorop is tegen dit glas een geweldige actie op touw gezet.

In onze Gereformeerde kerken gaat men zoover niet; als ik mij niet vergis prijkt geen enkel van de talrijke in de laatste jaren gestichte en dikwijls van gezonden kunstzin getuigende Gereformeerde bedehuizen met een gebrandschilderd glas. Wèl is dit het geval in de Theologische School, maar in de kerkgebouwen nog niet. Zelfs ligt de tijd nog niet zoo ver

achter ons, dat men geen gekleurd glas in de kerkramen duldde, een standpunt, dat echter thans vrij wel als overwonnen kan worden beschouwd : het dichten van de kerkramen met kathedraalglas in lood is tegenwoordig een heel gewoon verschijnsel...... maar verder gaat men dan ook niet.

Dit is nog altijd een gevolg van de opvatting van het Tweede Gebod en van de strijdvraag, die ten aanzien daarvan al sinds eeuwen aan de orde is.

Men kan er zeker van zijn, dat vóór de periode 1570 tot 1580, in welke de Gereformeerden de kerkgebouwen in gebruik namen, die tot dusver aan de Roomschen hadden toebehoord, deze gebouwen rijk voorzien waren van beelden, altaren en allerlei kunstwerken en symbolen, die voor den Roomschen eeredienst noodig waren of tot opluistering gebruikt werden. Ook prijkten zij, tot de kleine dorpskerken toe, met ramen van gebrandschilderd glas, die in gloeiende kleuren voorstellingen bevatten uit de gewijde geschiedenis, de Apocriefe boeken en de levens der heiligen, en voorts afbeeldingen van prelaten, bisschoppen en andere geestelijke mannen en vrouwen. Ze waren meest geschenken van vorstelijke personen, kerkelijke hoogwaardigheidsbekleeders, van stedelijke besturen, ambachtsheeren, gilden en andere officiëele lichamen. Al die voorwerpen vertegenwoordigden een schat van kunstvermogen, vervaardigd als ze waren door mannen, die door God met bijzondere talenten waren toegerust. Die kunstschatten zijn thans zoo goed als alle verdwenen, en van die glazen, hoe heerlijk van teekening en hoe schitterend van koloriet ze ook waren, is slechts hier en daar iets overgebleven.

Waar zijn die kunstschatten gebleven ?

Voor een deel draagt van die verdwijning de *Beeldenstorm* de schuld, die in Augustus van het jaar 1566 over heel het gebied van de Nederlanden woedde. Deze beweging, die oversloeg van de eene plaats naar de andere, en die zich gedurende de korte spanne tijds van zes of zeven dagen en nachten voortplantte van Vlaanderen naar Zeeland en van de Schelde

naar den Dollard, is en blijft een hoogst merkwaardig psychologisch verschijnsel. Betreurenswaardig is de hartstochtelijke wijze, waarop het volk zijn woede koelde op stomme beelden, op schilderijen, altaren en glasvensters, op priestergewaden en miskelken. Zóó geweldig ging men daarbij te werk, dat in enkele uren tijds de heerlijke kathedraal van Antwerpen in een puinhoop veranderd werd, en in weinige dagen honderden kerken werden leeggehaald. Te bejammeren is het, dat zoovele schatten verloren gingen, waardoor aan de kerkelijke kunst onberekenbare schade is toegebracht. Maar merkwaardig blijft het feit, dat nergens aan een levend persoon ook maar eenig leed is aangedaan, en dat men zich op geen enkele plaats aan eenige plundering heeft schuldig gemaakt, in welken berooiden toestand de onberaden ijveraars zich ook bevonden, en hoewel kostbaarheden — goud, zilver en juweelen — er ook waren, die zij maar voor 't grijpen hadden. Om de gesmeden en de geschilderde beelden was het hun te doen, *die* mochten niet langer geduld worden. „Op het voorbeeld der vrome Koningen van Juda moest er zuivering geschieden, om niet, door langer oogluiking, Gods gericht te halen over het land." [1]) Te Doornik schoolden de beeldenstormers zich samen onder het zingen van de Tien Geboden naar de Fransche berijming van Marot, en toen zij gekomen waren aan het vers

Tailler ne te feras imaige
De quelque chose que ce soit ;
Sy honneur luy fais ou hommaige,
Bon Dieu jalousie en reçoit,

toen scheen de gansche menigte door een plotselingen waanzin aangegrepen en wierp zij zich op de gehate beelden. [2])

Niet op alle plaatsen heeft de Beeldenstorm gewoed : hier en daar wist de Magistraat door het nemen van voorzorgs-

---

[1]) Groen van Prinsterer. Handboek der Gesch. v. h. Vaderland.
[2]) Motley. De Opkomst v. d. Nederl. Republiek.

maatregelen den storm te bezweren ; elders waren de Gereformeerden niet sterk genoeg om een aanval op de kerken te wagen. Vrijgebleven van de verwoesting zijn Haarlem, waar men de St. Bavokerk van 23 Augustus tot 7 December gesloten hield ; Hoorn, Enkhuizen, Tiel. Woerden, waar de Magistraat van te voren de beelden uit de kerken had doen halen, Gouda, Rotterdam en andere plaatsen.

In verschillende steden had eerst later verstoring van de beelden plaats, zooals te Dordrecht, Nijmegen, Delft, den Briel, Kampen en Zwolle ; daarentegen was dit te Kuilenburg en Vianen reeds vroeger, vóór de groote uitbarsting geschied, terwijl in 1566 in laatstgenoemde stad Brederode, die Heer van Vianen was, in stilte de beelden uit de kerken had doen wegnemen. Andere plaatsen zijn herhaaldelijk door beeldenstorm geteisterd. Utrecht eerst in 1566, toen de beeldenstormers in de schoone Domkerk geweldig hebben huisgehouden, en waar tal van kostbaarheden, altaarschilderstukken, graftomben en altaren, reliekschrijnen en de mooie glasvensters der verwoesting prijsgegeven werden ; later nog eens in 1580 toen de St. Paulsabdij het moest ontgelden. Ook de prachtige St. Janskerk in den Bosch met haar 53 altaren is tweemaal geplunderd, en dat nog eenige kunstwerken den dans ontsprongen zijn is te danken aan den wakkeren stads-beeldhouwer, die, den storm ziende aankomen en geholpen door den deken van het schrijnwerkersgilde met zijn gezellen, verschillende altaarstukken en andere kostbaarheden in veiligheid had weten te brengen.

Betreurenswaardige offers heeft de Beeldenstorm ook geëischt te Breda, waar zelfs de beelden van de grafmonumenten niet werden ontzien ; te Bolsward, waar tot de beeldjes van de prachtige koorbanken toe werden geschonden ; te Delft, waar al de kunstwerken van de Nieuwe Kerk behalve de preekstoel werden verwoest ; te Zutfen, waar zelfs eenige figuren van de kunstvolle doopvont werden vernield ; te Deventer, waar ook de meeste glasramen werden verbrijzeld. In den Haag heeft men verschillende ornamenten van de St. Jacobskerk bij

den toren in den grond gegraven om ze aan de beeldenstormers, misschien ook aan de roofzucht van de Spanjaarden te onttrekken.

Ook Amsterdam heeft zijn aandeel in die beweging gehad. Den 23en Augustus 1566 werd de Oude Kerk door de ramp getroffen. Deze was rijk versierd met kostbaarheden, gebrande glazen en kunstschatten van allerlei aard. Onder andere bezat zij meer dan dertig altaren, schilderstukken van de beroemdste meesters, prachtige tapijten, een sacramentshuis en een zilveren beeld van St. Nicolaas, den patroon der kerk. Veel van dit alles werd vernield, hoezeer ook de wethouderschap zich beijverd had om zooveel als mogelijk was in veiligheid te brengen ; gelukkig bleven de gebrande glazen gespaard. Ontkwam in 1566 de Nieuwe Kerk aan de vernielzucht, zoo trof haar een dergelijke ramp als haar oudere zuster den 2en September 1578, welke gebeurtenis in verband stond met den overgang van de stad aan de Hervormden. De Nieuwe Kerk met haar vijf en dertig altaren, haar zilveren Mariabeeld, haar groot verguld zilveren kruis en haar vele andere kunstwerken van groote waarde, deze kerk toch was aanvankelijk gebleven in den toestand, waarin de Roomschen haar verlaten hadden, en toen ook dit bedehuis in den zomer van hetzelfde jaar 1578 aan de Gereformeerden overging waren de beelden nòg aanwezig. Had de stedelijke overheid gezorgd, dat deze tijdig waren verwijderd, dan zou het volk geen aanleiding gehad hebben om de kerk open te breken en te vernielen de laatste overblijfselen van wat herinnerde aan het oude geloof.

Hetzelfde deed zich voor te Vlissingen, waar in 1566 reeds vele aanhangers van de nieuwe religie gevonden werden. En toen dezen den magistraat verzochten hun een plaats aan te wijzen, waar zij de zuivere prediking des Evangelies konden uitoefenen, werd hun dit geweigerd. Zij herhaalden daarop hun verzoek onder de bedreiging dat, indien „al sulcx" niet werd toegestaan, „stracx volghen soude de destructie der beelden en afgoden", gelijk op dienzelfden dag te Middelburg

was geschied. De verzoekers gaven daarom in overweging om „den tempel te suyveren van die grouwelicke afgoden en naar 't exempel van andere landen en kercken de ornamenten en andere meubiliteyten in bewaering te nemen." De magistraat echter bleef doof voor deze waarschuwing, waarop het volk kwaadschiks ging doen wat goedschiks niet te bereiken viel en de beeldenstorm met zijn jammerlijke gevolgen was niet meer te keeren. [1])

Nadat in de jaren tusschen 1570 en '80 de kerken in ons land door de Gereformeerden in gebruik waren genomen, werd het werk, dat door de Beeldenstormers op gewelddadige wijze was verricht op meer vreedzame wijze voortgezet, want nu de kerken van de valsche leer gereinigd waren moest ook alles, wat nog aan de oude religie herinnerde, worden verwijderd. Het ligt dan ook voor de hand, dat toen na het verdrijven van den laatsten pastoor, den geleerden Mr. Jacob Buyck, [1]) op Zondag 29 Mei 1578 door den predikant van Delft, Thomas van Thielt, 's Prinsen hofprediker, de eerste Gereformeerde predikatie in de Oude Kerk te Amsterdam gehouden werd, en op den 31en Augustus d.a.v. voor 't eerst het Avondmaal werd bediend, en tevens de uit Emden overgekomene predikanten Joannes Kuchlinus en Petrus Hardenbergh door Petrus Dathenus als eerste dienaren des Woords werden bevestigd in hun ambt, dat toen het aanstootelijke, dat nog door de Beeldenstormers overgelaten was, niet meer gevonden werd. Alleszins verklaarbaar was het ook, dat men het in 1522 opgerichte zilveren beeld van St. Nicolaas, den patroon van de Oude Kerk, tot noodmunten had laten slaan. Met voldoening kon men niet alleen het opschrift aanbrengen, dat de kerkmeester Schellinger met het oog op de gezuiverde leer vier jaar later op het koorhek liet schilderen :

---

[1]) Dit wordt medegedeeld door Zelandus in de Standaard van 15 Nov. 1924.

[2]) Hij vertrok naar Emmerik, waar hij 8 September 1599 overleed. Zijn belangrijke boekerij berust thans nog op de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam.

'tMisbruyk in Godes Kerk allengskens ingebragt
Is hier weer afgedaen tjaer zeventig en agt,

maar ook kon men er met het oog op de verwijdering van de beelden met hun aanhang er aan toevoegen :

Men moet om Godes dienst en kennis rein te houwen
Op 't Woord Gods nu voortaen, op geen menschen instel [bouwen.

Toch ging men in Amsterdam en ook op andere plaatsen met gematigdheid te werk. In de St. Olofskapel van de Hoofdstad bleef het beeld van den beschermheilige, dat op de zoldering geschilderd was, nog lang na de Hervorming behouden. En wat de Oude Kerk betreft, daar bleven de gebrande glazen in wezen, hoewel ze voor het Gereformeerde bewustzijn menige aanstootelijke voorstelling bevatten. Drie van deze prachtwerken, meesterstukken van glasschilderkunst, zijn nòg aanwezig. Ze stellen voor : 1e. het sterfbed van Maria ; 2e. de boodschap aan Maria en de begroeting van Elisabeth ; 3e. de aanbidding van de herders en daaronder bijbelsche personen en Roomsche heiligen. De glazen van het koor, die de lijdensgeschiedenis en andere bijbelsche verhalen in beeld brachten met portretten van heiligen en andere personen, heeft men verwaarloosd en laten vervallen, en 't is niet eens bekend of ze in de XVIIe dan wel in de XVIIIe eeuw verwijderd zijn. 't Schijnt wel, dat hier zeker opzet in het spel was, ten minste in 1713 werd er van geschreven, dat in de donkere tijden van het Evangelie het in de kerk zoo duister was door 't beschilderen der glazen, maar dat, sinds het heldere licht der Hervorming was doorgebroken, die duistere glazen door heldere en doorschijnende vervangen waren.

In de St. Bavo te Haarlem, die ook in 1578 voor den Gereformeerden eeredienst was ingericht, had men een glas laten staan, welks middenstuk het beeld van een Utrechtschen bisschop vertoonde. 17 Jaar lang heeft men die ergernis ge-

duld, maar toen werd ze toch den menschen te machtig ; in 1595 werd het middenstuk er uit genomen en vervangen door een voorstelling van de inneming van Damiate.

Van de St. Jacobskerk in den Haag, die in 1574 door de Gereformeerden in gebruik was genomen, werden in 1579 de kerkornamenten, van den vroegeren eeredienst afkomstig, verkocht, maar toch werd er in ditzelfde jaar nog een geschilderd raam in geplaatst, een geschenk van de Raden van den Hove van Holland en van die van de Rekenkamer ; in 1594 werd er aan de kerk nog een geschonken en wel door de Staten van Holland. Deze zullen wel niet het aanstootelijke voor de Gereformeerden gehad hebben van het glas, dat in 1547 door Karel V geschonken was, en dat den Keizer voorstelt in aanbidding neergeknield voor de Madonna met het Kind. En toch is dit het eenige van alle beschilderde ramen, dat nog in dit bedehuis overgebleven is.

Op andere plaatsen was men nòg toegeeflijker en liet men alle gebrande glazen in wezen, hoe „papistisch" ze er ook uitzagen. Dit was o.a. het geval met de St. Janskerk te Gouda, waar, hoewel die kerk reeds in 1574 aan de Gereformeerden was overgegaan, alle ramen van vóór de Reformatie, die — zooals bekend is — uit het oogpunt van de kunst een onschatbare waarde en een wereldberoemde vermaardheid hebben, behouden zijn gebleven. Zelfs een glas in de Oude Kerk te Delft, dat behalve een voorstelling van de Wijzen uit het Oosten, de beeltenis bevatte van den gehaten koning Filips II, den verdrukker van het geloof, den wreedaardigsten van alle ketterjagers, die het bloed van zooveel duizenden martelaars en geloofsgetuigen op zijn geweten had, werd niet verwijderd. Eerst in 1654 maakte het springen van het kruitmagazijn een einde aan zijn bestaan. Hetzelfde lot ondergingen de geschilderde vensters in de Nieuwe Kerk te Delft, die door de Beeldenstormers ongedeerd gelaten waren en die men ook later niet verwijderd had.

Uit deze voorbeelden, die nog met vele zouden kunnen vermeerderd worden, ziet men, dat de Gereformeerden, toen

zij in het rustig bezit van de middeleeuwsche kerkgebouwen gekomen waren, met groote gematigdheid te werk gingen in 't verwijderen van de kunstwerken, in 't bijzonder de glasramen, die de kerken sierden. En al was het ook dat dit velen een doorn in het oog was, zoodat het niet ontbrak aan protesten tegen het handhaven van deze „gruwelen en afgoderijen", en menige kerkeraad zich daarover beklaagde bij den magistraat, het baatte weinig, want schier nergens ging men over tot het verwijderen van de geschilderde ramen, die den bedehuizen tot zoo ongemeen sieraad strekten.

Ja zóóveel voorliefde hadden onze Gereformeerde vaderen zelfs in dagen van druk en ballingschap voor dergelijke ramen, dat de om des geloofs wille naar Emden uitgewekene Friezen, uit dankbaarheid voor de hun aldaar verleende gastvrijheid, in de Gasthuiskerk een venster plaatsten met het volgende diep-gevoelde opschrift:

> De Westfreesche Lidmaten der Kercken unde Borgers in Embden geven dit glas voor een dankbaarheit haerder herberge, unde wenschen den broeders in Christo genade unde vrede van Godt den Vader, unde bestendigheit in den waren geloven aan Jesum Christum unsen Heren, Anno 1583.

KRONIEK.

Intermezzo synphonico uit cavalleria ethicana.

— „Heb je gezien hoe de gereformeerde pers naar aanleiding van de benoeming van dr Palache te Amsterdam heeft afgegeven op de Rijks Universiteiten ?

— Nu ja, het is toch bekend, dat men van dien kant groote bezwaren heeft.

— Goed en wel, maar ik noem 't toch ondankbaar.

— Ondankbaar ?

— Ja zeker. Denk eens aan, waar moest de Vrije Universiteit met zijn niet-gereformeerde professoren naar toe, als er geen Rijks Universiteit was ?

— O, je denkt om dat geval met prof. Buijtendijk ?

— Natuurlijk. In „De Reformatie" stond indertijd duidelijk te lezen, hoe men met den man verlegen was en dat men naar een uitweg zocht om hem kwijt te raken. En die uitweg is nu door deze staatsbenoeming gevonden.

— Vindt je dat dan niet goed ?

— O ja, ik vind 't best. 't Is voor beide partijen een uitkomst : voor de Vrije, die een ongewenscht element kan loozen, en voor prof. Buijtendijk, die nu „vrij" wordt.

Maar men moest zich nu ook een beetje dankbaar toonen, dat er nog Rijks Universiteiten zijn, men kan ze nog vaker noodig hebben.

— Voor prof. Zevenbergen bedoel je ?

— Bijvoorbeeld."

Zoo luidde een „samenspraak" in het Weekblad voor Christendom en Cultuur.

Ik heb altijd gedacht, dat dergelijke samenspraken gewoonlijk verzonnen stukjes waren, maar tot mijn verbazing heb ik ontdekt, dat deze samenspraak werkelijk gehouden is. Mijn kennisen, de Cultura's (met de bekende appelwijn hebben ze niets te maken, al gelooven ze, dat alles wat van „cultuur" is afgeleid bij hen in die familie hoort — behalve de bietencultuur, die is hun te bonkig en te Zeeuwsch) mijn kennissen de Cultura's dan hadden me te logeeren gevraagd. Ik nam het aan, om redenen, die hier verder niet ter zake doen. Toen ik 's avonds bij hen kwam, had ik nogal hoofdpijn, en begaf me vroeg ter sponde. Bij de Cultura's was een juffrouw Zoetsap op visite, — U weet wel die aan de Ireners verwat is. En sinds eenigen tijd is die juffrouw verloofd met een Leijenaar, niet van de familie Peuëraar, maar van de tak van de Roessinghs. Die jonge menschen — jong, dat zeg je zoo vanwege de verloving, — ze zijn overigens de eerste jeugd al door, vooral zij — die jongelui dan, praatten nog al luid. En toen heb ik inderdaad gehoord, dat gesprek, dat Het Weekblad bovengenoemd zoo indiscreet is weer te geven. Want tot zoover, als het hier boven staat, is het gesprek werkelijk écht.

Maar het is niet af. En nu kan ik er niets aan doen, dat het huis van de Cultura's wat licht is gebouwd — maar ik heb het heele gesprek gehoord, van A tot Z. En omdat ik ervan houd, dat de dingen eerlijk en niet tendentieus worden weergegeven, meen ik, dat het slot van dit gesprek écht moet worden weergegeven. Dat zijn we aan de eerlijkheid verplicht.

Welnu, het gesprek werd aldus voortgezet:

De Leijenaar onderbrak opeens het gesprek, dat tot dusver door meneer Cultura en juffrouw Zoetsap was gevoerd — en zei:

— Zulke dingen zeg je anders niet in 't publiek, al denk je ze......

— Ieder denkt ze, verdedigde meneer C. zich.

— Ook de gereformeerden zelf?

— O, die, je weet, dat we allang niet zoo heel veel omgang meer met hen hebben ; en dan, och, dan zeg je wel eens wat, ook al is het minder fijn. Bovendien, ik verkondig m ij n meening en ik heb met die van de gereformeerden niks te maken.

— Die staan dus buiten de familie, wilt U zeggen — viel juffrouw Zoetsap in.

— Nou ja, eigenlijk wel. Wij hebben nou eenmaal het monopolie van cultuur ; en dan weet je, dan is het moeilijk omgaan met anderen.

Meneer Leijenaar zweeg, en het gesprek ging verder weer tusschen de eerste twee.

— Vin-je het geen overbodige weelde overigens, zulk een eigen Universiteit te hebben ?

— Natuurlijk, — wat meer zegt, het is een domheid. Waarom is dat alles noodig ? Hebben wij niet onzen invloed ? Is er bij ons niet een plaats voor ieder die wetenschappelijk is aan de rijksuniversiteiten ?

— Je wilt zeggen...... ?

— Wel wij hebben de gelegenheid om onze beginselen uit te dragen, zonder dat we zoo'n inrichting op eigen houtje erop na houden. Vooral in de laatste jaren is dat heel goed geworden.

— Beter dan vroeger ?

— Och, wat zal ik zeggen, — we hebben nogal steeds geen reden tot klagen gehad, maar in den laatsten tijd hebben we zoozeer ons best gedaan, dat we werkelijk al onze krachten op een leerstoel zien...... Moet je begrijpen, wouwen ze in Utrecht zoowat de heele zaak gereformeerd maken. Hebben we gauw een stokje voor gestoken. Hebben lekker iemand benoemd, die ons beginsel vertegenwoordigt......

— U bedoelt ?

— Weet-je niet, toe-die man op wien ze nog wat te zeggen hadden, dat-ie al wat oud was...... Nou, wij laten ons beginsel niet zoo maar aan den kant zetten......

— Maar-è-wie betaalt dat allemaal ?

— Nou dat is ook een vraag, zèg...... Natuurlijk het rijk, natuurlijk ieder burger...... En daarom moet je geen gereformeerden dulden aan een Universiteit — die menschen zijn niet van de familie van wijlen uw eerwaarden grootvader Irener — en daarom zijn ze erg lastig, zijn ze ook onduldbaar aan een Universiteit, die door iedereen, dat wil zeggen, ook door ons, is betaald...... En ze hebben zooveel ,,beginselen".

— Maar......

— Wàt...... ,,maar". (Meneer wond zich op). Wàt maar, zeg ik......

— Maar als je dan die Gereformeerden niet dulden wilt aan een van onze rijksuniversiteiten, wie betaalt dan de Vrije? Daar praat je ook over mee — hebben wij daar ook aan te betalen?

— Ja ook al een paar cent. Maar daar gaat 't niet om. Weet je niet kind, dat wij den toon aangeven? Dat wij tenslotte alles zeggen mogen? Dat wij overal onzen neus insteken mogen? Dat niets voor ons veilig is? Zooals de centrale recherche recht heeft overal zich ongevraagd mee te bemoeien, zoo zijn wij geroepen mee te werken, dat het zedelijk peil van de samenleving niet naar beneden gaat. Wij zijn de menschen van de cultuur......

— En......

— Nou wàt...... ,,en"......?

Even kwam het oude bloed van de juffrouw spreken......

— Van c h r i s t e n d o m...... en cultuur......

Meneer Leijenaar deed heel gek. Ik hoorde een raar geluid. Maar ik was er niet bij, dus kon ik niet zien, wat er gebeurde. 'k Geloof, dat-ie een mengeling van lach en hoestbui liet hooren. Misschien heeft-ie zijn neusdoek gebruikt.

Natuurlijk om een traan weg te pinken.

Het gesprek stokte even. Ook meneer Cultura zweeg. Ik denk, dat hij een Havanna opstak. Hij rookt het merk ,,Stompkoppen".

Juffrouw Z. redde de positie. Ze hervatte het gesprek.

— Maar je zei daarstraks, dat ze aan de Vrije geprobeerd

hebben Prof. Buytendijk kwijt te raken...... Hebben ze hem ons dan opgedrongen ? Hoe is dat gegaan ?

— Welnee, de man is natuurlijk gevraagd, want wij wouwen hem ook wel hebben......

— O — zóóóóó......

— Ja, zie je, een professor solliciteert niet......

— Nou, maar dan kun-je ook niet spreken van „loozen", of van „een uitweg om hem kwijt te raken", die door de gereformeerden gezocht zou zijn...... Immers wie begon er dan mee om hem in Groningen te krijgen ?

— Wel Groningen zelf natuurlijk......

— O, zóóóóóó......

— Enne...... dan het geval met dien proffessor in de rechten...... Hoe vind-je dàt dan...... ?

— JJa, nou je inlichtingen zóó zijn, nou weet ik niet, wat ik zeggen moet......

— Hoe dat ? Je wilt toch niet zeggen...... Meneer C. werd min of meer geprikkeld......

— Ik wou alleen maar zeggen, dat het misschien het beste is, dat we ons er niet mee bemoeien...... Ik dacht altijd, dat de antis' karakter genoeg getoond hadden, dat als ze werkelijk iemand niet langer hebben wilden, ze 't ook wel durven zeggen......

— Meid je bent......

— Nee, dat heb ik gelezen in een brief van den ouden Gunnink......

— Maar, — viel opeens de Leijenaar in, — zouden we nou eens niet over wat anders praten ? Wat hebben jullie toch altijd een belangstelling in de zaken daar aan de V. U. — en in de dingen van Gereformeerd Nederland in het algemeen...... Trek nou toch eens even de conclusies uit je eigen woorden Koel...... (Zoo wordt meneer Cultura met een studentennaam genoemd, als bij afkorting en met duitsche uitspraak van de beginletters van zijn naam).

We hebben nou gehoord: je wilt de Gereformeerden geen rijksuniversiteit laten, want daar betaal je an. Je bemoeit je

wet de V. U. en daar betaal je niet an. Je bent as 'n wezeltje zoo blij, dat je die knappe Prof. Buytendijk aan een rijksuniversiteit hebt kunnen krijgen — een man, die een wereldnaam begin te krijgen! — en je scheldt op de V. U. en je zegt, dat ze hem wegstuurden...... Je snapt van de kwestie van Prof. Zevenbergen niks......

— Nou......

— Nee, Koel, protesteer niet, je snapt er niks van — je bent nou eenmaal niet zoo dogmatisch bij, en je doet al profetieën, waarvan ze in gereformeerde kringen nooit hebben gehoord...... Koel, as je niet van zulke goeje familie was, dan zou ik zeggen: Koel, je bent een bemoeial, en een mensch, die met twee maten meet...... En niet altijd even fijn...... vooral niet tegen „de fijnen"......

Nou weet je 't Koel......

Koel zweeg.

Mevrouw Cultura serveerde thee en offreerde een bonbon — 't was amande amère sucrée...... zei Mevrouw Cultura...... Ik peinsde, of ik somwijlen droomde......

Toen speelde juffrouw Z. op de piano: „Een oud liedje opnieuw getoonzet"......

Daarbij viel ik in slaap......

Even nog hoorde ik:

Wie telkens in den spiegel ziet......
En zich met schoonheid vleit......

J. WATERINK.

RECENSIEN.

De Beteekenis der Persoonsnamen voor onze kennis van het leven en denken der oude Babyloniërs en Assyriërs, door Dr. B. Gemser. Wageningen. H. Veenman en Zonen 1924.

In dit zijn proefschrift ter verkrijging van den graad van Doctor in de Letteren en Wijsbegeerte aan de Groningsche Universiteit publiceert Gemser, N. H. predikant te Lutjegast, voorin de spijkerschrifttafel Gron. 797. Dan volgt, na een lijst van afkortingen, waarin, evenals in de voetnoten, door G. bestudeerde publicaties en geschriften begrepen zijn, een inleiding, waarin hij handelt over 't „antiek naamsbegrip", zijn taak nader bepaalt, beknopt 't tekstenmateriaal, dat voor deze zijn studie beschikbaar was, aangeeft, den tekst Gron. 797 transcribeert en 8 verwante teksten en tekstdeelen ermee vergelijkt, een historisch overzicht van de bewerking van 't namenmateriaal geeft en ten slotte nieuwe tekstuitgaven noemt. Daarop gaat G. over tot behandeling van ± 4100 persoonsnamen, alzoo dat hij na een vluchtigen blik op de Sum. nomenclatuur zich beperkt tot 't specifiek Akkadisch namenmateriaal. Deze zijn studie nu wil, zegt G., p. 5, „niet zoozeer philologisch, als wel cultuurhistorisch zijn, zij zal door den dwang der gegevens voor een groot deel godsdiensthistorisch worden". Het gaat in dit boek dan ook wegens den inhoud der meeste persoonsnamen hoofdzakelijk over de beteekenis dier namen voor onze kennis van 't relig. leven en denken der B. en A. Daarom geeft G. na in hoofdst. I over de Sum. en Akkad. nomenclatuur naar haar inhoud en vorm, meer in 't algemeen gehandeld te hebben, op grond der namen in II „Gedachten over de godheid als zoodanig", schrijft hij eveneens op grond der namen in III over „De godheid in verhouding tot wereld en

mensch", in IV over „De mensch in zijn verhouding tot de godheid", terwijl hij in V tot IX de namen, betrekking hebbende op andere relaties van den mensch, onderzoekt, maar de laatste 5 hoofdstukken beslaan slechts de p.p. 178—220.

Zooals G. op p. 42 zegt en uit bovenstaande eenigszins blijkt, kiest hij een systematische behandeling van 't persoonsnamenmateriaal. Wij krijgen daarom in zijn boek geen gedachten over de ontwikkeling van 't leven en denken der B. en A. op grond der persoonsnamen. G. neemt de Babyl.-Assyrische historie als eenheid, gaat de beteekenis der namen na en concludeert uit de namen voor 't leven en denken der B. en A., gedurende hun bestaan. Maar G. heeft goede gronden voor deze wijze van behandeling, zie p. 42, en bovendien is er zeer veel constants in de naamgeving. Toch wijst G. meermalen op 't voorkomen van bepaalde namen in bepaalde perioden.

Dit werk van G. getuigt van grooten ijver, veel bekwaamheid tot onderzoek en van acribie. Wij vinden dan ook veel belangrijke details. Op p. 52 constateert G. terecht, dat 't Babyl. godsbegrip allerminst deistisch is, maar belangrijker is dat G. p. 43 v.v. tot de uitspraak komt, dat er in de namen geen spoor van monotheisme gevonden wordt, wel monarchianisme, maar, zegt G. p. 76, „dit is gansch iets anders dan monotheisme". Zeer juist, immers nooit is bewezen, dat in Babylonië of Assyrië 't monarchianisme in monotheisme is overgegaan, dat men daar gekomen is tot de conceptie van den eenigen God, schepper van hemel en aarde. En geen wonder! Het monarchianisme is een verschijnsel, inherent aan 't polytheisme, 't monotheisme daarentegen is negatie van 't polytheisme, ofschoon 't monotheisme veelal gedachtenvorm van 't polytheisme gebruikt, zooals ook blijkt, wanneer men Babylonisch-Assyrische persoonsnamen, waarin godenepitheta met Bijbelsche epitheta van Jahvè vergelijkt. Op p. 63 constateert Gemser terecht, dat 't beeld eener godheid een soort levende incarnatie dier godheid is, wat belangrijk is met betrekking tot Jes. 44 : 9 v.v. en andere Schriftplaatsen.

Verder is ook belangrijk, dat in sommige persoonsnamen een god als borg en plaatsvervanger beleden wordt, zoo Anu-du-di, ,,Anu is mijn borg" en Assu-Istar-gamlâku, ,,Om Istars wil ben ik gespaard" en Nergal-bêl-kummûa, ,,Nergal is mijn plaatsvervanger," p. 133 v. Terwijl verder Gemser, p. 144, oordeelt de namen Abram en Abraham niet gevonden te hebben, laat hij anderzijds ideeën verwantschap tusschen de persoonsnamen en voorstellingen der H. S. aan 't licht treden. Als goden planters worden genoemd, dan doet dat denken aan den Vader als den Landman, Joh. 15, en aan andere Schriftplaatsen, zie p. 82, en zoo vindt men meer door Gemser aangeduid.

Historisch belangrijk is o.m. de uit de namen blijkende benoeming van den koning als ,,mijn zon", p. 166, e.e.

Trots Gemsers acribie kunnen aanmerkingen gemaakt. P. 34 vertaalt G. Nin-silim-uru-na door ,,de koningin is de vrede der stad", maar ,,na" is ontstaan uit ,,ni-ak", dus ,,de koningin is de vrede *harer* stad". Op p. 37 is ha-ma-til niet ,,moge hij leven", maar, daar ha-ma-til ontstaan is uit he-mu-'-a-til, ,,moge hij *mij* leven", en Iskur-ra-ma-an-se is ontstaan uit Iskur-ra-mu-'-a-n-se, dus ,,Iskur heeft *mij* gegeven", en p. 206 moet Uui-mansum, uit Upi-mu-'-a-n-sum, vertaald door ,,Upi heeft *mij* gegeven", zooals G. dan ook terecht 't Akkad. Ak-Sa'-i-din-nam vertaalt door ,,A. heeft mij gegeven". Op p. 139 staat Istar-sallatti en Istar-sillit ,,Istar overschaduwt". Het laatste beteekent dat, maar 't eerste ,,Istar, *gij* overschaduwt", want Sallatti is ontstaan uit Salilâti. Mogelijk is echter, dat G. Istar sallatti niet bedoelt te vertalen! Verder zouden wij de lezing azag voor ku, voorloopig alhans, maar willen opgeven.

Een kleine historisch opmerking! G. noemt Sin-sar-iskun (= Sarakos) p. 89, n. 10, den laatsten Assyrischen koning, maar de tekst van Gadd noemt in r. 66 Asur-uballit, die na den val van Nineveh eenige jaren te Harran resideerde, duidelijk sar mat Assur, koning van 't land Assur.

Wanneer wij, p. 58, lezen: ,,Aan de macht der goden zijn geen grenzen te stellen. De godheid is almachtig" en Gemser

dan slechts enkele namen noemt, waarin de almacht van een bepaalden god wordt beleden, dan wenschten we wel, dat G. hier en elders in 't boek wat meer onderscheiden had tusschen „godheid", „god" en „goden". Immers wanneer de godheid almachtig is, dan zijn wel de goden, ilani, 't pantheon almachtig, maar nog niet elke individueele god. Als een volk machtig is, dan is wel 't geheel der burgers machtig, maar nog niet elk burger. A. Schmidt, Gedanken über die Entwickelung der Religion auf Grund der babylonischen Quellen, p. 86, schrijft, dat in de nur babylonisch geschreven hymmen de goden *fast* alle gleich gross zu sein scheinen. Sie beherrschen (wen man Sie anredet!) wohl sämtlich den Himmel und die Erde. Dat is ook zoo. Al naar men het noodig had, was een bepaalde god almachtig, alwetend of drgl., of niet almachtig, alwetend, etc. Men vergelijke de goden in de mythen en bezweringen! Verder, wanneer G., p. 128, ten bewijze van 't aanwezig-zijn van opstandingsvoorstellingen o.m. zegt, dat volgens K. A. R., 143, Bel uit de gevangenschap in den berg des gerichts *in de onderwereld* opstijgt, dan berust deze opvatting op de aanvullingen van den tekst door Zimmern, maar deze zijn nog onzekerder geworden door Jensens bestrijding in zijn artikel „Bel im Kerker und Jesus im Grabe" in O. L. Z. 1924, 573 v. v.

Nog een opmerking: Bij 't aangeven der werkwoordstammen is het raadzaam één methode te volgen en niet, zooals G. doet, nu eens die van Delitzsch, dan weer die van Ungnad. Wij geven de voorkeur aan de laatste.

De drukfouten kan men gemakkelijk verbeteren. P. 216, 14 moet Ev. 6 : 21 wezen Matth. 6 : 19. Daar komt ten minste 't woord sès, mot, voor.

Ten slotte wenschen wij Dr. Gemser hartelijk geluk met de voltooiing van dezen zeer goeden arbeid. Moge het hem gegeven worden nog meer in de Spijkerschriftkunde te praesteeren.

Harkema-Opeinde.

N. D. VAN LEEUWEN.

Christliche und philosophische Weltanschauung door Carl Stange.
Gütersloh — C. Bertelsmann 1923.

Een apologetisch geschrift, waarin de Göttingsche hoogleeraar de Christelijke wereldbeschouwing stelt tegenover en boven de philosophische, d.i. tegenover en boven die wereldbeschouwingen welke òf hun grondslag hebben in de buiten-Christelijke religies òf in de persoonlijke overtuigingen van wijsgeeren die in hun denken met de Christelijke gedachtensfeer geen rekening houden. Over den zin der wereld, het wezen van het persoonlijke leven, ziel en lichaam, het einde aller dingen, enz., maakt Stange in dit kleine geschrift van 136 bladzijden heel mooie opmerkingen. Het doet weldadig aan, dat de auteur met warmte groote Christelijke gedachten verdedigt. Stange's principieele opvatting is eenigszins anders dan de onze. Wanneer hij zegt b.v. dat de religie „vom Erlebnis ausgeht", geeft hij de H. Schrift niet de hooge plaats, die haar toekomt. Ook ware het beter de Christelijke philosophische wereldbeschouwing in tegenstelling te brengen met de niet-Christelijke philosophische wereldbeschouwingen der tegenstanders.

T. HOEKSTRA.

Opgang, Christelijk Tijdschrift voor kunst en letteren.
Schoonderbeek, Laren (N.-H.). October, November en December 1924.

Ook deze afleveringen bevatten veel goeds. In het gedicht „Gilboa" willen die maagden, die „breeder" weenen moeten, en die schat, die „geknepen" ligt over de ruggen der kemelen, me maar matig bevallen ; en zoo is er nog wel iets, maar daarnaast — ook in dit gedicht — toch veel prijzenswaardigs. In de December-aflevering o.a. een aardig schetsje van Mevr. Westerbrink-Wirtz.

RIDDERBOS.

B. W. Colenbrander. De geschiedenis van den Israëlietischen godsdienst. Leesboek voor vrijzinnig-godsdienstigen.

Noordhoff, Groningen 1924. — 116 blz.

Dit geschriftje is na den dood des schrijvers (in Mei 1923) door den zoon uitgegeven. Het standpunt van den schrijver blijkt o.a. duidelijk in het slotwoord: „Volgens deze geschiedenis van Israëls godsdienst, als groeiproces beschreven, is het Christendom overeenkomstig de wet van oorzaak en gevolg langs den weg der evolutie ontstaan, d.i. door een geleidelijken, bestendigen en regelmatigen groei van wat aanvankelijk slechts in kiem bestond. Buiten God is naar mijne overtuiging dit proces niet omgegaan......" RIDDERBOS.

Runa, Skalunga. Tweede deel.

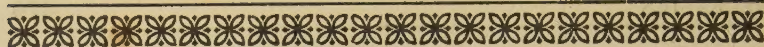
O. *Ruysch,* Conflicten.

Uitgaven van D. A. Daamen te 's Gravenhage.

Het tweede deel van „Skalunga" staat bij het eerste ten achter, in zooverre er minder handeling in zit. 't Eigenlijke gebeuren spant niet; dit zou in drie bladzijden kunnen worden medegedeeld. Hoofdzaak zijn de gesprekken, maar deze zijn zoo weergegeven, dat ge *moet* blijven lezen, Vooral ook om de verdienstelijke wijze, waarop de vreugde en zaligheid van een leven in de gemeenschap met Christus wordt voorgesteld. Er is in dit deel meer geestelijke diepgang dan in het eerste. Als geheel betoont „Skalunga" tot het beste van wat Runa geschreven heeft.

„Conflicten" bevat drie schetsen uit het leven van jongens, voor wie opneming in een tuchtschool noodzakelijk bleek. De boefjes-psychologie is in menig opzicht waardevol. Ook ontbreekt 't niet aan paedagogische leering voor hen, aan wie dergelijke knapen worden toevertrouwd. Maar de groote tegenstelling: zonde en genade, vinden we in dit boek niet. Dat Christus de eenige Redder ook voor deze ongelukkigen is, en hoe zij tot Hèm moeten worden geleid, komt niet uit.

C. LINDEBOOM.

ONTVANGEN BOEKEN.

Neue Kirchliche Zeitschrift in Verbindung mit D. Dr Th. v. Zahn, Geheimrat, Erlangen und D. Friedrich Veit, Präsident d. evgl. Kirche, München, herausgegeben von Lic. Joh. Bergdolt, Würzburg.

A. Deichertsche Verlagsbuchhandlung D. Werner Scholl, Leipzig. Preis pro Heft Goldm. —.90.

Inhalt des 12. Heftes.

Das Prinzip der Dialektik in der Theologie Karl Barths. Von Prof. D. Gerhard Heinzelmann in Bazel.

Ursprung und Anfänge des Christentums. Von Prof. D. Strathmann in Erlangen.

Zeitgemässe Randbemerkungen zu den Artikeln VII und VIII der Augustana über die Kirche. Von. Geh. Oberkirchenrat o. D. D. Haack in Schwerin.

Theologie der Gegenwart, herausgegeben von Richard H. Grützmacher — Erlangen, Georg Grützmacher — Münster, Renatus Hupfeld — Bonn, Julius Jordan — Wittenberg, Hans Preuss — Erlangen, Ernst Sellin — Berlin, Hermann Strathmann — Erlangen, Wilh. Vollrath — Erlangen.

A. Deichertsche Verlagsbuchhandlung D. Werner Scholl, Leipzig. Preis pro Heft Goldm. —.30, Jahrg. 3.60.

Inhalt des 12. Heftes (Doppelheft.)

Religionsgeschichte. — Praktische Theologie (Schluss).

Dr J. Riemens. Christelijke Dogmatiek.

Nijkerk. G F. Callenbach.

Jaarverslag van de Nederl. Christen-Studenten-Vereeniging over 1223/4 door Dr H. C. Rutgers.

Verslag Tweede Conferentie vanwege den Geref. Bond van Vereenigingen en Stichtingen van Barmhartigheid in Nederland 25 en 26 Juni 1924 gehouden te Zwolle.

Kampen. J. H. Kok 1924.